Ebu's-Salt Umeyye ed-Dânî'nin Mısır İzlenimleri: VI./XII. yüzyılda Kahire'de İlmî, Kültürel ve Edebî Çevreler

Eyyüp TANRIVERDİ*

Abstract

A Description of Cairo by Abû al-Salt Umayya al-Dânî in VI./XII.th century. *A significiant cultural picture of Cairo in the middle ages is that of Abû al-Salt al-Dânî in his al-Risâlah al-Misriyyah. After a brief geographical and historical knowledge in his risalah the auther then gave a description of the Nil and the pyramids in account of his own impressions. During his long stay in Cairo the capital of the Fatimids, Abû al-Salt lived there in a continious touch with the cultural and literary environments, and participated meetings and discussions with physicians, astrologers, scholars and poets of the time. At the last when he left to Tunusia to join Abû Tâhir al-Sanhâcî he attemped to draw a brilliant sciene of what he witnessed in Cairo. And this was the al-Risâlah al-Misriyyah. As it is worthy of a study in many aspects, here, I analized the contents and detailed in what it seems to be authentic and unusal compared to the similar works.*

***Key Words**: Abû al-Salt al-Dânî,* al-Risâlah al-Misriyyah, *description of Cairo by Abû al-Salt al-Dânî*

GİRİŞ

Edebiyat, tarih, tababet, eczacılık, astronomi, musiki ve fizik gibi ilim dallarındaki birikimiyle çok yönlü Endülüslü (İşbîliyye; ed-Dâniyye) bilgin Ebu's-Salt Umeyye b. Abdul'azîz b. Ebi's-Salt ed-Dânî (460-529/1068-1134),[1] otuz yaşlarında (489/1096) müreffeh bir hayat beklentisiyle Fa-

* ***Dr.,*** Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı, eyyuptanriverdi@hotmail.com.Eleştirel katkılarından dolayı Sayın M.Sait Özervarlı ve çalışma arkadaşlarına teşekkür ederim.

1 Ebu's-Salt'ın hayatı, eserleri ve etkileri hakkında bilgi ve bibliyografya için bkz. Cemil Akpınar, "Ebü's-Salt ed-Dânî", *DİA*, X, İstanbul 1994, ss. 340-342.

timîlerin Mısır'ına gider. On yedi yıl sonra (506/1112) buradan ayrılıp Sanhâce emiri Ebû Tâhir Yahyâ b. Temîm es-Sanhâcî'nin (ö.509/1115) davetlisi olarak Tunus; el-Mehdiyye'ye gittiğinde bu intisabını Arap kültüründe ilgi uyandıran bir eser takdimiyle kutlar: *er-Risâletu'l-Mısriyye*. Risale, yazarın Mısır'a dair izlenimlerinden oluşur. Eserde Mısır'ın kimi tarihî varlıkları ile çağdaş ilmî ve kültürel durumu özlü fakat yoğun bir anlatımla ortaya konulmuştur. Eserin içeriği iki kısımda mütalaa edilebilir. Coğrafî tanıtım ile tarihî ve kültürel miras kapsamındaki konular, tarihî ve kültürel çevre başlığında toplanabilir. Mısır'ın güncel ilmî ve kültürel durumunu ele alan ikinci bölüm ise eserin asıl hedefi olarak görünmektedir.

Öncelikle ülkenin çok özlü genel bir coğrafi tanıtımı yapılır eserde. Nil bahsinde yazar klâsik bilgilendirme anlatılarından farklı olarak kendi izlenimlerine dayalı bir tasvir yapmayı tercih eder. Bunu da bir Nil taşkınının şairane anlatımı ile gerçekleştirir. Sadece isimlerine yer verilen kimi Mısır kentleri içinde Ebu's-Salt'ın dönemin kültür merkezi el-Fustât'a (Eski Kahire) duyduğu ilgi hemen sezilir. Mısır'ın etnik yapısı, eski Mısırlıların din, inanç ve ahlâk yapısı gibi konuların içeriği de birkaç kaynaktan yapılan bazı seçme aktarımlardan oluşur. Nil taşkını anlatımı, bir grup hâlinde gerçekleştirdikleri piramit gezisine dair izlenimleri ve bu kapsamda eski Mısır tapınaklarına dair gözlemleri, şairane duygular ve edibane yorumlarla şekillenen tasvir ve anlatımlardır. Yazarın aydın kişiliğini ve ilmî birikiminin izlerini yansıtan bu tasvirler bu kısmın hatta bütün kitabın zengin ve kıymetli bölümlerinden birini oluşturur. Yazarın Mısır'a gidişinin asıl saiklerinden birisinin buradaki ilim ortamlarının kurucuları ve temsilcileri ile münasebet kurmak, bu nitelikteki oturum ve ortamlarda bulunmak ve kendi birikiminin dönüşümünü sağlamak yani bunu değerlendirebilmek olduğunu biliyoruz. Kendisi uzun bir süre buradaki tabip, astrolog, ilim adamı, aydın, edebiyatçı, şair gibi ilmî, edebî ve kültürel durumu temsil konumunu ihraz edenlerle kişisel görüşmelerini sürdürmüştür. Onun izlenimleri genel olarak böyle şekillenmiştir. Yazar bu tutum ve yaklaşımla Mısır'ın bu dönemdeki ilmî, kültürel ve edebî durumuna dair genel değerlendirmeler yapar. Bunun yanı sıra tabipler, astrologlar, bilginler ve şairlerin nitelik ve faaliyetlerini ayrı ayrı ve muşahhas örnekler üzerinden anlatır.

Bir seyahatname olmaktan öte edebî bir eser niteliği taşıyan *er-Risâletu'l-Mısriyye;* konu seçimi, üslûp ve işleme biçimi itibariyle yazarın kişisel tercihlerinin ürünüdür. Kültür tarihi kaynaklarının bu eserde önemse-

diği unsurlara gelince, tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların başlıcaları, yazarın Nil nehri ile ilgili tasviri, piramit gezisi izlenimleri ve Mısır'ın o dönemdeki ilmî ve kültürel durumuna dair tanıklıklarıdır. Genel olarak risalenin Ebû Tâhir'e bir Mısır tablosu sunmayı hedeflediği dikkate alınırsa, bazı hususların genel bir bakışla işlenmesinin mantığı anlaşılabilir. Sözgelimi Mısır coğrafyasına dair bilgiler derinlemesine değil, genel düzeydedir. Nil bahsi bir Nil taşkını anlatımı şeklinde edebî bir bakış ile yani coğrafî bir bilgilendirme hedefi gözetilmeden işlenmiştir. Buna göre çeşitli kaynaklarda yapıldığı üzere coğrafya veya tarihî coğrafya itibariyle esere fazla önem atfedilmemelidir. Aynı şekilde antik ve çağdaş Mısır kentleri, eski Mısırlıların din, inanç ve ahlâk yapıları gibi konulara da genel bir fikir oluşturma hedefiyle yer verilmiştir. Bu itibarla esere, zaten yazılı kaynaklardan nakledilmek suretiyle yer verdiği bu bilgilere nazaran önem atfedilmesi isabetli olmaz. Ayrıca bu dönemde Mısır'da astrolojinin halk kültüründeki yeri noktasında aydınlatıcı bilgiler içermekle beraber eser, bizzat astroloji ile ilgili hiçbir veri içermez. Eserin bir tarihçi veya arkeologa sağlayabileceği katkı ise genel kanaatlerden öteye gitmiyor. Bu hususların önemi bize göre sözlü ve yazılı kültürün içeriğinde görülen gelişmeyi takip noktasında söz konusu olabilir.

Arapça kültüründe Mısır konulu literatürün gelişimi hususuna gelince, Arapça kaynaklar bilhassa belirli kayıtlar için öncelikle İbn Abdulhakem'in (ö.257/871) *Futûhu Mısr ve ahbâruhâ* adlı eserine atıfta bulunurlar. Konuyla ilgili ilk tecrübelerden sayılması gereken bu eser, sözlü rivayetlerin derlenmesinden oluşur. IV./X.yüzyıl kültür tarihçisi el-Mes'ûdî (ö.345/956)[2] ise bunun çok daha geniş bir çerçevesini kurar. Bu itibarla el-Mes'ûdî, sonraki asırlarda daha da yaygınlaşacak olan el-Makrîzî (ö.845/1442) ve es-Suyûtî (ö.911/1505) gibi muahhar yazarların başlıca kaynağını oluşturur. Aynı dönemlere ait literatür içinde el-Kindî'nin (ö.350/961) *Fadâilu Mısr el-mahrûse*, İbn Zûlâk'ın (ö.387/997) *Târîhu Mısr ve fadâiluhâ* ve İbn Vasîfşâh'ın (ö.598/1202), *Fedâilu Mısr* gibi eserlerinde konu plânının gittikçe netleşmeye ve konunun daha düzenli işlenmeye başladığını görmekteyiz. Mısır ile ilgili ayetler ve hadisler, Peygamber ve sahabe sözleri, eski Mısır bilginleri, Mısır ile ilgisi bulanan peygamberler, sahabeler, alimler, şairler, Mısır'ın coğrafî konumu, üstünlükleri, ayrıcalıkları, tabiî güzellikleri ve Nil gibi konular bu kaynakların temel taslağını

2 İlgili konular için bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb, I-IV*, haz. Yûsuf el-Bikâ'î, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, I, 226-245. el-Mes'ûdî, *Ahbâru'z-zemân*, 38-97, (www.alwaraq.net).

oluşturur. Bu eserlerin piramitler ve benzeri yapılara dair anlatı ve söylencelere de geniş yer ayırdığına tanık oluyoruz. Ebû Şâme el-Makdisî-'nin (ö.665/1268) tespit ettiği üzere el-İmâd el-Kâtib'in piramitlere dair tasviri, yaklaşım ve yorum itibariyle Ebu's-Salt'ın bakış açısıyla tamamen örtüşür.[3] el-Makrîzî (ö.845/1442) öncekileri kuşatan bir taslak ve içerik ortaya koyar.[4] Bu kapsam, es-Suyûtî (ö.911/1505) tarafından daha da geliştirilerek Mısır ile ilgili antik ve çağdaş konuların düzenli bir tasnifi ve ayrıntılı bir kombinasyonu kurulur.[5] Coğrafya konulu eserler içinde İbn Hurdâzbeh'in (ö.300/913)[6] sınırlı, el-İstahrî'nin (ö.346/957)[7] özet anlatımına karşılık İbn Havkal (ö.367/977),[8] el-Makdisî (ö.390/1000)[9] ve el-İdrîsî (ö.560/1165),[10] Mısır'a dair konuları pek çok açıdan genişçe ele alır. Konunun çeşitli yönlerini ele alan İbn Fazlullâh el-Ömerî de (ö.749/1349)[11] ünlü yapılar kapsamında Mısır'ın antik yapılarına; piramitlere ve tapınaklara geniş yer ayırır.[12] Yazarın bizzat müşahede ve incelemeye dayalı anlatıma önem vermesi, Ebu's-Salt'ın tutumuyla tam bir benzerlik gösterir. İbn Fazlullâh burada Ebu's-Salt'ın izlenimlerini de aktarmıştır. VI./XII. ile VIII./XIV. yüzyıllar arasında bilhassa hac amaçlı yakın doğu

---

3 Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'r-ravdateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, haz. İbrâhîm ez-Zeybak, Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1997, II, 443-444.

4 Sözgelimi el-Makrîzî'nin Mısır kentlerine ayırdığı bölüm, anılan eserlerle kıyaslanamayacak derecede kapsamlı ve ayrıntılıdır, (el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 161-359), (www.alwaraq.net).

5 Meselâ dilci ve dilbilimciler için bkz. es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, 178-181, (www.alwaraq.net); şairler ve edipler için bkz. *A.e.*, 186-193.

6 İbn Hurdâzbeh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*,18-19, 38, (www.alwaraq.net).

7 el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 19-22, (www.alwaraq.net).

8 İbn Havkal: *Kitâbu sûreti'l-ard*, haz. J.H.Kramers, dizi editörü. M.J.De Goeje, 2.bs., E.J.Brill, Leiden 1939, 132-164.

9 M.bin Ahmed el-Makdisî, *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, haz. Gâzî Tuleymât, Vizâretu's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-kavmî, Dımaşk 1980, 71-79. el-Makdisî konuya "Firavunun kendisiyle gururlandığı ülke, Hazreti Yusuf'un kendisiyle dünya halkının elinden tuttuğu memleket" şeklinde giriş yapar ve devam eder: Mısır'da peygamberlerin izleri vardır, çöller vardır, Tûrisînâ vardır, Hazreti Yusuf'un hayat sahneleri vardır, Hazreti Musa'nın mucizeleri vardır. Hazreti Meryem, Hazreti İsa ile beraber buraya hicret etmiştir. Yüce Allah, Kur'an'da defalarca Mısır'ı anmış ve insanlara onun üstünlüklerini göstermiştir. Dünyanın iki kanadından biridir. Ayrıcalıkları saymakla bitmez. Mısır, İslâm'ın kubbesidir. Nehri nehirlerin en verimlisidir. Ekinleri, Hicaz'ı rihya eder. Hacılarıyla hac mevsimi şenlenir. Toprağı doğuyu ve batıyı içine alır. Yüce Allah bu ülkeyi iki denizin arasına koymuş, şanını doğuda ve batıda yüceltmiştir."[9] Demek oluyor ki el-Makdisî bu giriş ile Mısır'a dair eserlerin ana taslağını çok erken dönemlerde ortaya koymuştu. Konu ile ilgili temel kaynakların plânının bu çerçevede şekillendiği malûmdur. (el-Makdisî, *a.g.e.*, 71).

10 el-İdrîsî, *Kitâbu Nuzheti'l-muştâk fî ihtirâki'l-âfâk*, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1989, 317-347.

11 İbn Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebsâr*, 17-18, 66-67, (www.alwaraq.net).

12 *A.e.*, 74-75.

yolculuklarını anlatan seyahatnamelerde de Mısır durağına dair çeşitli şekillerde anlatımlar yapılır. Başlıcaları el-Gırnâtî (ö.565/1169), İbn Cubeyr (ö.614/1217), İbn Battûta (ö.770/1368) ve el-Belevî (ö.780/1378 ?) gibi Endülüslü seyyahlara aittir. Bu arada Nâsır-ı Husrev (ö.481/1088), Ebu's-Salt'tan önce Mısır izlenimlerini kayda geçirir, seyahatinin 1049-1050 yıllarına tekabül eden Mısır durağında Nil ve ülke coğrafyası hakkında bilgilendirme yapar, halkın yaşamından kesitler anlatır, Kahire'ye yani Fatımîlerce yapılan yeni kente özel bir ilgi gösterir. Onun da Mısır'a dair anlatımı çok yönlü, detaylı ve sadedir.[13] el-Gırnâtî'nin (ö.565/1169), Ebu's-Salt ve Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr'den (ö.637/1239) de alıntılar yaptığı piramitlere dair genel tanıtımında bilhassa piramit içi incelemesiyle ilgili detaylı güzel anlatımı benzerlerine göre büyük önemi haizdir.[14] İbn Cubeyr (ö.614/1217), (Zilhicce 578 / Mart 1183 ile Muharrem 579 / Nisan 1183 tarihleri arasında)[15] ve İbn Battûta (ö.770/1368) (yolculuğun Tanca başlangıcı 727/1326) yolculuklarının Mısır durağında buranın eski ve yeni kültürel durumlarına dair değerlendirmeler yaparlar.[16] el-Belevî'nin (ö.780/1378 ?) (yolculuğun başlangıcı 18 Safer 736 / 7 Ekim 1335) bütün yolculuğu boyunca yaptığı üzere bilhassa ilim ve kültür çevrelerine ilgi gösterme alışkanlığı bir buçuk ay kaldığı (13 Receb 736 / 2 Şubat 1336 - 28 Receb 736 / 12 mart 1336) Kahire'de en geniş şekliyle ve bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkar.[17] Bu tutumuyla Ebu's-Salt'a yaklaşan el-Belevî duruş itibariyle ondan uzaklaşmıştır.

Bütün bu kaynakların yaklaşım anlayışı itibariyle benzer özelliklerde birleştiklerini katiyetle söyleyebiliriz. "Ummu'l-ard" kavramıyla ifadesi mutat hâle gelen efsanevî ülke Mısır'ın her zaman olumlu çehresi bu yaklaşımın hareket noktasıdır. Menfi kanaatle dile getirilen durumlar, bu bütünlük içinde çok sınırlı kalmaktadır.[18] Bunun gerçeklik kısmının hem sözlü hem de yazılı kültürde zihinsel bir zemin kurduğu çok açık bir şekil-

---

13 Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzî, MEB, İstanbul 1994, ss. 59-95.

14 Ebû Hâmid M. el-Kaysî el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî: Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, haz. Kâsım Vehb, Dâru's-Suveydî-el-Muessesetu'l-Arabiyye, Ebû Zaby-Beyrut 2003, 65-70.

15 İbn Cubeyr, *Rihletu İbn Cubeyr*, Dâru'l-kutubi'l-Lubnânî-Dâru'l-kutubi'l-Mısrî, Beyrut-Mısır, ty.*Rihletu İbn Cubeyr*, 45-56.

16 İbn Battûta, *Rihletu ibn Battûta*: *Tuhfetu'n-nuzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, I-II, haz. Alî el-Muntasır el-Kettânî, 4.bs., Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1405, I, 53-63.

17 Ebu'l-Bekâ Hâlid b. Îsâ el-Kantûrî el-Belevî, *Tâcu'l-mefrik fî tahliyyeti ulemâi'l-meşrik*, 24-42, (www.alwaraq.net).

18 Mısır'ın güzellikleri ve üstünlüklerinin öne çıkarılması, Arap kültüründe Mısırlıların söylemi olarak kabul edilir. Mukabil söylem Iraklılara aittir. Bu ise Mısır'ın kusurları, Irak bölgesinin üstünlükleri üzerine kuruludur. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, II, 294, 295, 296.

de görülebilmektedir. Söz ve hayal ustalarının Mısır'a dair süslü tasvir ve tanıtımları bu zemin üzere kuruludur ve bundan beslenmektedir. Bunun şairlerin muhayyilesi ve ediplerin kudret gösterileri için verimli bir alan hâline geldiği kuşkusuzdur. Nesirde hüner sergisi teşebbüslerinin oluşturduğu tablo da genel Samî karakterinden hiç uzaklaşmaz.[19] Ebu's-Salt'ın bu müreffeh ülkeye dair tanıtımı ise bütünlüğü itibariyle genel yaklaşımın dışında kalır. Onun burada diğer yazarlarla kıyaslanmayacak derecede uzun zaman geçirmiş olması kayda değer bir husustur. Ebu's-Salt'ın bu çerçevede, deyim yerindeyse, övgüye değer bulduğu hususlar; Nil, piramitler ve tapınaklar gibi tabiî ve antik varlıklardan ibarettir. İlim ve kültür noktasında ise bu husus, bütün Kahire'de neredeyse sadece bir eski tabip, bir alim ve bir şairden ibaret kalmıştır. Yine de onun Kahire hayranlığını saklı tutma eğilimini bütün Mısır'ın eşsiz kenti nitelemesinden anlamak zor değildir. Ebu's-Salt bilhassa ilim ve kültür temsilcilerini bizzat görüşmüş olma kaydıyla sınırlandırmayı tercih eder. Bu bakımdan onun buna dair genellemelerine ihtiyat payı konulmalıdır. Fatımîlerin idare, ilim, kültür ve medeniyette en güçlü dönemlerinin akabine tesadüf eden ve bunu koruma ve sürdürme amacıyla yönetim yetkilerinin vezirlere devredilmiş olduğu bu uzatma sürecinde Kahire'de ilim ve kültür hayatının, Ebu's-Salt'ın gösterdiği tablodan daha faal olması beklenir. Haddizatında siyasî ve askerî hayatına yönelik karmaşa bir tarafa, tıpkı babası Bedrulcemâlî (ö.487/1094)[20] gibi el-Efdal'in (ö.515/1121)[21] de edebî ve kültürel faaliyetlere düşkünlüğü bilinmektedir. Kendisi de şairdir. Bu dönemin Kahire'si şair ve ediplerin karargahı nitelemesini haizdir. Ebu's-Salt'ın ise Kahire'ye karşı bir kırılganlık yaşaması doğaldır. Onun yıllar sonra bile içinde hâlâ bir Mısır ukdesi yaşattığını, ikinci seyahatinde (510/1116) burada şansını bir kez daha deneme girişiminden, hem de sonucunda üç yıl hapis kalma riskini muhtemelen önceden göze almasından çıkarsamak yanlış olmasa gerek. Bu anlamda Ebu's-Salt'ın Mısır'a dair içinde kaldığını söylediği ukdeyi Birketu'l-Habeş'i şarap dolusu kana kana içmek şeklinde dil-

---

19 Sözgelimi el-Belevî, Kahire'yi tanıtmaya başladığı takdiminde sergilediği edebî hünerini "el-Kâhire; ve mâ edrâke me'l-Kâhire; ez-zilâlu'l-vârife; ve'l-miyâhu'l-hâmire; ve'l-ardu'l-arîda; ve'r-ravadâtu'l-'âtire..." ifadeleriyle süsler. el-Belevî, *a.g.e.*, 34.

20 Bunun hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "Bedr el-Cemâlî", *DİA*, V, İstanbul 1992, ss.330.

21 Bunun hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "Efdal b. Bedr el-Cemâlî", *DİA*, X, İstanbul 1994, ss.452-453.

22 es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 1304, (www.alwaraq.net).

lendirmesi[22] de anlamlıdır. Ayrıca Ebu's-Salt, bu risaleyi ithaf ve takdim ettiği, emirliğinin imkânlarını kendisi için bir bakıma seferber eden yeni velinimeti Ebû Tâhir açısından da titiz ve ihtiyatlı davranacak olgunluk ve nezakete sahip bir kişiliktir. Bu açıdan ise ona bir Mısır methiyesi sunması zaten beklenemez. Öyleyse Ebu's-Salt, Kahire anlatısını bu zeminde kurmuştur.

er-Risâletu'l-Mısriyye'nin Arapça kültüründe önemsendiğini görmekteyiz. Arapça kaynakların bundan yaptığı iktibasların bütün esere yayıldığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede başlıca kaynaklara işaret etmek mümkündür. Yazarın Nil hakkındaki şiirleri, Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229)[23] ve el-Makkarî (ö.1041/1631)[24] gibi yazarlar tarafından çeşitli münasebetlerle aktarılır. el-İsfahânî (ö.597/1201),[25] el-Hamevî ve el-Makkarî, onun Nil taşkını mevsiminde yaptığı Birketu'l-Habeş tasvirini de aktarırlar.[26] Ebu's-Salt'ın piramit tasviri, İbn Zâfir (ö.613/1216),[27] Yâkût el-Hamevî ö.626/1229),[28] İbn Fazlullâh el-Ömerî (ö.749/1349)[29] ve el-Makrîzî (ö.845/1442)[30] tarafından tamamen, piramitlerle ilgili şiirleri ayrıca el-İsfahânî (ö.597/1201),[31] es-Safedî (ö.764/1363),[32] es-Suyûtî (ö.911/1505)[33] ve el-Makkarî[34] tarafından aktarılır. İbn Ebî Usaybia (ö.668/1270), tabiplerle ilgili bölümü bütünüyle nakleder.[35] İbnu'l-Adîm de (ö.668/1270), Ebu's-Salt'ın şair İbn Miknese hakkındaki tespitlerini bütünüyle aktarır.[36] Hedef kaynakların bu iktibasları önemli bilgiler formunda aktardıklarını kolaylıkla söylemek mümkündür. Buna göre eserin bilhassa VII./XIII. yüzyılda yani müteakip asırda çok yaygın bir kullanım kazandığı ortaya çıkıyor.

---

23 Yâkût el-Hamevî: *Mucemu'l-buldân*, I-V, Dâru'l-fikr, Beyrut, ty, V, 336.

24 el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, haz. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, I, 497; II, 286-287; II, 293.

25 İmâduddîn el-İsfahânî, *Harîdetu'l-kasr ve cerîdetu'l-asr*, 936, (www.alwaraq.net).

26 Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, I, 401; el-Makkarî, *a.g.e.*, III, 316-317.

27 İbn Zâfir el-Ezdî, *Bedâiu'l-bedâih*, 68-69, (www.alwaraq.net).

28 Yâkût el-Hamevî, *a.g.e*, V, 401-402.

29 İbn Fazlullâh el-Ömerî, *a.g.e.*, 75.

30 el-Makrîzî, *a.g.e.*, 148-149.

31 İmâduddîn el-İsfahânî, *a.g.e.*, 943, 946.

32 es-Safedî, *a.g.e.*, 1304.

33 es-Suyûtî, *a.g.e.*, 23-28.

34 el-Makkarî, *a.g.e.*, I, 498, III, 325.

35 İbn Ebî Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, haz. Nizâr Rıdâ, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut ty, I, 568-570.

36 İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-taleb fî târîhi Haleb*, haz. Suheyl Zekkâr, Dâru'l-fikr, Beyrut 1988, IV, 1814-1815.

A. TARİHÎ VE KÜLTÜREL ÇEVRE

Mısır'ın tarihî geçmişinde ürettiği bilhassa görsel kültür unsurlarının, tarih boyunca süreklilik gösteren geniş bir ilgi alanı oluşturduğu kuşkusuzdur. Ebu's-Salt'ın da Mısır'ın tarihî kültürel varlıklarına bigane kalmadığını görüyoruz. Kendisi öncelikle Mısır hakkında genel bilgiler içeren bir tablo sunumu yapmaktadır. Bu çerçevede ülkenin coğrafi konumu, önemli kentleri, Nil, nüfus yapısı ve benzeri konularda genel bir bilgilendirme yapar. Eski Mısır medeniyetinin ölümsüz yapıları piramitleri ve tapınakları bir aydın bakışıyla anlatır. Anlatımının en belirgin özelliği, şiir kıtaları eşliğinde özlü bilgi sunumu yapmasıdır.

1.Coğrafya

Ebu's-Salt, öncelikle özet bir Mısır coğrafyası anlatımı yapar. Bu, Mısır'a dair veya Mısır'a yer veren eserlerin ortak bir özelliğidir. Dünya coğrafyasını yedi bölgeye ayıran taksime göre çoğunluğu üçüncü olmak üzere ikinci ve üçüncü bölgelerde yer alan Mısır coğrafyası konusunda Ebu's-Salt, Mısır tarihçi ve coğrafyacılarının verdiği bilgilerden çok özet bir aktarım yapmakla yetinir. Mısır'ın Eyle'den Barka'ya doğu-batı, Reşîd'den Asvân'a kuzey-güney sınırlarına işaret eder. Reşîd'den Asvân'a kadar aralarından Nil nehrinin aktığı pek yüksek olmayan sıradağlara değinen yazar, bölgeler arası bazı mesafe ölçülerine de verir. Yazarın kuşbakışı bir görüntü sunmayı hedeflediği bu kısım genel bilgi düzeyindedir.[37]

2.Kentler

Mısır coğrafyası çerçevesinde Ebu's-Salt, önemli gördüğü kentlere de değinir. Ona göre Mısır'ın en güzel, en görkemli ve en kalabalık kenti, yönetim ve idare merkezi olan el-Fustât'tır, Mısır'da bunun benzeri yoktur. Bunun kuzeyinde yer alan önemli kentler İskenderiye, Tinis ve Dimyât'tır. es-Saîd bölgesi yani güney istikametinde ise yazar tarafından kayda değer görülen kentler, Kûs ve Kıft olur. Ebu's-Salt'ın Mısır kentleri hakkında verdiği bilgi bundan ibarettir. Bu da coğrafya konusu kapsamında bir bakıma dolayısıyla değinme niteliğinde olup kentler hakkında tanıtım ve bilgilendirme amacı taşımıyor.[38]

---

37 Ebu's-Salt, *er-Risâletu'l-Mısriyye*, 3, (www.alwaraq.net).
38 *A.e.*, 4.

Ebu's-Salt, Mısır'ın eski yapıları yani piramitler ve tapınaklar sadedinde ise Nil'in batısında, el-Fustât'a on iki mil mesafede bulunan eski dönemlerin başkenti Memfis'i söz konusu eder. Bu arada Büyük İskender'in İskenderiye'yi kurmasıyla buranın ilim ve kültür kenti hâline geldiğini, Hazreti Ömer'in hilâfeti döneminde Mısır'ın İslâm coğrafyasına katılmasının ardından da el-Fustât'ın kurulduğunu ve bunun bütün Mısır bölgesinin ana kenti hâline geldiğini ifade eder.[39]

3. Nil

Mısır'a yer veren bütün Arap yazarlar, Nil nehri hakkında detaylı anlatımlar yapmaktan geri durmazlar. Nil bu itibarla âdeta Mısır ile özdeştir. Ebu's-Salt da Mısır coğrafyası bahsinden sonra Nil'i anlatmaya geçer. Doğrusu eser bütünlüğü içinde onun bu konuya fazlaca yer ayırdığını görüyoruz. Fakat Ebu's-Salt, anlatımını Nil taşkını üzerinden yapar. Yazar Mısır halkının "izâ dehale ebîb, kâne li'l-mâi debîb" (Temmuz girince, sular çağıldamaya başlar) sözünü aktararak konuyu işleme biçimiyle uyumlu bir giriş yapar. Ebu's-Salt'ın bu konuyu nesirden çok kendisine ve başka şairlere ait, Nil'in taşma zamanında mecrası boyunca kendine katıp sürüklediği maddelerle uğradığı fiziki değişim ve sonuçları anlatan, beyitler ile işlemesi onun edebî açıdan bakış ve görüş eğilim ve alışkanlığından kaynaklanıyor olmalıdır.

Ebu's-Salt bu bölümde suların on beş zira yükselerek Nil'in yatağından taştığı gün Mısır'da yapılan şenliklere işaret eder. Suların nehir yatağından taşmasıyla nehrin aralarından aktığı sıra tepeler arasında delta sular altında kalır ve geçici bir deniz hâlini alır. Taşkın süresince halk yüksek yerlere taşınır. Sular nihayet ortalama olarak on sekiz zira yüksekliğe ulaştıktan sonra yavaş yavaş çekilmeye başlar ve nehir eski hâline döner. Ebu's-Salt'ın Nil'i özellikle taşkın üzerinden anlatmasının sebebi, taşkın sonrası deltanın büründüğü büyüleyici çehredir. Mısır'da bütün sene boyunca en güzel doğal manzaraların taşkın sularının çekilme mevsiminde ortaya çıktığını kendisi ifade eder. Zaten burada anlatımı hemen bir edibin kaleminden dökülen şiirsel ifadelere dönüşüverir. Suların çekilme sürecinde de özellikle gezinti yerlerinin büyüleyici ve şairane duyguları tahrik edici manzaralarını Ebu's-Salt, bizzat gerçekleştirdiği, sabahlara kadar eğleştikleri bu nitelikteki bir geziye dair izlenimleri aracı-

39 *A.e.*, 7.

lıyla özetle aktarır: "Bir taşkın mevsimi nihayetinde Birketu'l-Habeş'e gezintiye çıktık. Buranın çiçeklerinden en güzel sergileri yaydık. Ağaçların arasında en güzel yerlere yayıldık. Kadehlerden güneşler göründü dolunaylar çekilince. Berraktı parlayan yıldızlar. Devam etti gerçeğin altını suyun gümüşüne akıncaya kadar. Usul usul şafağın ateşi karanlığın kömürünü tutuşturdu. Kimimizin ağzından dökülmeye başladı dizeler" diyerek burada söyleştikleri şiirleri kaydeder. Ebu's-Salt bu çerçevede ayrıca Ebu'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Bişr el-Kâtib, Mansûr b. Kîglig, Ebu'l-Kâsım Alî b. İbrâhîm b. Ebi'l-Fehm et-Tenûhî, İbn Vekî' et-Tinîsî, Ebû Ubâde el-Buhturî, Abdullâh b. el-Mu'tezz, İbnu't-Temmâr el-Vâsitî, Muhammed b. Abdullâh es-Selâmî gibi şairlerin bu veya benzeri münasebetlerle yazılan çeşitli beyitlerini sıralayarak konuyu tamamlar.[40] Ebu's-Salt'ın Nil nehrine dair anlatımı kendi müşahedeleri üzerine kurulu olmak itibariyle önem kazanır. Anlatımını nesirden çok şiir üzerinden yapması ise onun edebî kişiliği ve tercihi ile ilgilidir. Yazar bu açıdan da neredeyse bütün kaynaklardan farklı bir tutum sergilemiş olmaktadır.

4.Etnik unsurlar

Mısır'ın o dönemdeki etnik yapısı hakkında Ebu's-Salt, beş satırı geçmeyen kısa bir anlatım yapar. Buna göre Mısır halkı çeşitli ırklara mensup karma bir yapıdan oluşmaktadır. Bunlar da Kıptîler, Rumlar, Araplar, Berberîler, Kürtler, Deylemliler, Habeşliler, Ermeniler ve benzeri çeşitli ırklardır. Ebu's-Salt, Mısır sakinlerinin bu karma yapısını ise tarihçilerin bir yorumu ile açıklamayı yeterli bulur. Buna göre Mısır sakinlerinin bu karma yapısı, Mısır'da yönetim icra eden idareçilerle ilgilidir. Mısır'ın Amelika, Yunan, Rum, Arap ve benzeri halkların yönetimine geçmesi dolayısıyla nüfusu da buna bağlı olarak şekillenmiştir. Bunlar da zamanla kendilerini mensup oldukları unsurlara intisapla tanıtmayı tercih etmişlerdir.[41]

5.Din, inanç ve ahlâk

Ebu's-Salt, eski Mısırlıların dini hakkında önce tarih kaynaklarından naklen birkaç cümlelik yalın bir tanıtım yapar. Mısırlılar önceleri putperest ve tapınakların kurucuları idiler. Sonra Hıristiyanlık ortaya çıktı. Hıristiyanlık, Mısır'da alabildiğince yayıldı. Hazreti Ömer'in halifeliği döneminde Mısır'ın Müslümanlarca fethine kadar Mısırlılar Hıristiyan olarak

40 *A.e.*, 4-6.
41 *A.e.*, 6.

kaldılar. Fetihten sonra Müslüman olan Mısırlıların yanı sıra bazıları da Hıristiyan olarak kalmaya devam etti. Buradaki Hıristiyanlık mezhebi, Yakûbîliktir.[42]

Yazarın eski Mısırların dinî eğilimlerine dair detaylandırması ise insaf sahibi ve adil bir hakem olarak nitelediği Ebu'l-Hasen Alî b. Rıdvân (ö.460/1068 ?) ile el-Vasîfî'den yaptığı birer nakilden ibarettir. Birincisinin ifadesine göre eski Mısırlılar, şehvet, lezzet ve ihtirasa mail bir ahlâk anlayışına tabi idiler. Anlamsız işlerle uğraşıyor, imkân dışı şeylere inanıyorlardı. Sağlam ve kararlı yapıları yoktu. Ebu's-Salt'ın ikinci nakilde de çok seçicidir. Eski Mısırlıların inancına göre eski zamanlarda kâinatta insan türü mevcut değil imiş. Bu sırada mevcut varlıklar ise kâinatta kendi başına ve sıra dışı şekillerde kalmaya devam etmiş. Sonra insanoğlu ortaya çıkmış ve kâinatta karşılaştığı bu varlıklarla mücadele ederek galip gelerek onlara boyun eğdirmiş. Çoğunu öldürerek yok etmiş. Kalanlarını da çöllere sürmüş. Sözü edilen bu varlıklar ise cinler, periler ve benzerlerinin ta kendisidir. Bu inanca işaret ettikten sonra Ebu's-Salt, bunu ve benzerlerini saçma inançlar, abes düşünceler ve yabani kuruntular olarak niteleyip konuyu sonlandırır.[43]

Haddizatında Ebu's-Salt, eski Mısırlıların tarih öncesi dinleri, inançları ve bunlarla ilgili çoğu zaman eklemeler yapılarak aktarıla gelen anlatılara pek itibar etmez. O, bunları çok önemli de görmemektedir. Bu eğilim, büyük ölçüde onun görsel unsurlar karşısında hemen kıpırdaşan edebî kişiliğinden etkilenmektedir. Zaten bunun hemen akabinde açtığı piramitler ve tapınaklar bahsinde anlatımının bu çerçevede tasvir ettiği görsel varlıkların ihtişamına yaraşır edebî ifadelere dönüştüğü görülmektedir.

6.Piramitler

Eski Mısırlıların düşünsel dünyaları, din ve inançları ile yaşam biçimleri ilgisini pek çekmese de, Ebu's-Salt hâlâ ayakta kalmaya devam eden tapınaklar, piramitler ve benzeri yapılarından hareketle onların özellikle mühendislik ve astroloji alanında bilgi ve birikim sahibi olduklarını iddia ve ifade etmekten de geri durmaz. Bu şekilde onların ilmî kapasitelerini tayine çalışan Ebu's-Salt, eski Mısırlılara ait görsel varlıkların en muazzamları olan piramitleri tasvire koyulur. Onun bilhassa piramitler hakkındaki değerlendirmelerini, iki kısımda mütalaa etmek gerekir. Birincisi

42 *Aynı yer.*
43 *Aynı yer.*

bizzat onun gerçekleştirdiği gezilerde edindiği izlenimlerini aktaran kendi tasvirleridir. Diğeri ise Arapça kaynakların da yaygın olarak kaydettiği çeşitli nakillerden ibarettir. Onun bu nakiller çerçevesinde de çok seçici davrandığını belirtmeliyiz.

Ebu's-Salt'ın yer yer araya başka anlatımların girdiği izlenimleri şöylece bir araya getirilebilir: "Tapınaklar ve piramitler, keskin zekaları hayretlerde bırakır, dahi zihinleri şaşkınlığa boğar. Beşer yapısı olarak piramitler çok şaşırtıcı ve hayranlık uyandırıcı yapılardır. Devasadırlar. Kocaman kaya taşlardan yapılmışlardır. Zeminleri karedir. Koni şeklinde yükselirler. Ana direği üç yüz on yedi zira boyundadır. Bunu üçgen şeklinde dört duvar kuşatır. Bunların köşeleri eşittir ve her biri dört yüz altmış zira boyundadır. Bu devasa yapılarıyla piramitler büyük bir ustalık eseri ve çok sağlam yapılardır. Mükemmel tasarımlıdırlar. Günümüze kadar ne kasırgalardan etkilenmişler, ne yıldırımlardan, ne de yer sarsıntılarından. İşte el-Fustât'ın karşısında batı yakasında gördüğümüz her iki piramidin özellikleri böyledir. Bu iki piramit bütün Mısır ülkesini kolaçan eder, yükseklerden bakar, yüksekliklerinin zirvesidir Mısır'ın." "Her iki piramidin tavanlarını gördük. İkisinde de yukarıdan aşağıya kadar dar ve düzgün satırlı yazılar yazılıdır. Bu yazı, piramitleri yapanlara aittir. Günümüzde ise bu alfabe bilinemiyor, bu yazıların anlamları da anlaşılamıyor. Sonuç olarak bu yapılar hakikaten şaşırtıcıdır."[44] Bu anlatım, Ebu's-Salt'ın aydın bir grup ile gerçekleştirdiği piramit gezisinde edindiği kişisel izlenimlerinin ifadesidir. Kendisi de bunu zaten anlatımının sonlarına doğru ifade etmektedir: "Bir gün bu iki piramidi gezmeye gittik, çevrelerinde dolandık, etraflarını dolaştık, daha çok hayran kaldık bunlara ve söyleşmeye başladık bu iki piramit anısına:"

Bi-'ayşike hel absarte a'cebe manzaran
'Alâ tûli mâ absarta min heremey Misra

Enâfâ 'inânen li's-semâi ve eşrefâ
'Ale'l-cevvi işrâfe's-semâi evi'n-nesri

Ve kad vâfeyâ neşzen mine'l-ardi âliyâ
Ke-ennehumâ nehdâni kâmâ alâ sadri[45]

---

44 *Aynı yer.*

45 Gördünüz mü hiç daha ihtişamlı bir görüntü/ Mısır'ın iki piramidi kadar yüksek // İkisi de bulutlara kavuşmuş/Havada gök kubbe ya da kartallar gibi // Yerden bitip olgun bir yüksekliğe erişmişler/Bir göğüste biten iki meme gibidirler, (Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 7).

Bu arada Ebu's-Salt bu anlatım arasında Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî'nin (ö.354/965) iki piramit hakkında inşad ettiği beyitlere de yer verir:

Eynellezî el-heremânî min binyânihi
Mâ kavmuhu mâ yevmuhu me'l-masra'u

Kunnâ nazunnu diyârehu memlûeten
Zeheben fe-mâte ve kullu dârin belka'u

Tetehallefu'l-âsâru 'an erbâbihâ
Hînen ve yudrikuhe'l-harâbu fe-tetba'u[46]

Haddizatında piramitlere dair bahis açan Arapça kaynakların âdeta yer vermeden geçemediği el-Mutenebbî'nin bu beyitlerinde dile getirilen durum, İbn Fazlullâh el-Ömerî'nin (ö.749/1349) *Mesâliku'l-ebsâr*'da işaret ettiği tabiî durum ile bir arada tasavvur edildiğinde daha anlaşılır olmaktadır. Piramitlerin bulunduğu bölgeyi çeşitli zamanlarda defalarca gezdiğini belirten İbn Fazlullâh, bölgede mevcut çok sayıdaki irili ufaklı piramidin yıkılmaya yüz tutmuş, yıkılmış ve harap olmuş durumlarına işaret ettikten sonra el-Mutenebbî'nin bu beyitlerini bu durumun ifadesi sadedinde kaydetmektedir.[47] Böylece beyitlerin bir yandan iki büyük piramidin yani Keops ve Kefren'in görkemine işareti, diğer taraftan sözü edilen durumun ifadesi ile olarak dile getirildiği anlaşılıyor.

Piramitler sadedinde Ebu's-Salt'ın ilgisini çekebilecek şeyin bizatihi bunların müşahede olunan görkemi, yani piramitlerin bizzat kendisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ebu's-Salt yine de hakkında güvenilir bilginin bulunmadığı bu yapılar hakkında yaygın bazı anlatılara yer vermeyi ihmal etmez. Piramitlerin kurucuları, inşa sebebi ve el-Mem'ûn'un (dönemi: 813-833) 217/ 832'de Gize piramitlerini açma girişimi ile ilgili bu özet anlatılar da şöyledir:[48]

"Kimilerine göre peygamberlik, hükümdarlık ve hikmet üçlüsüne sahip Hermes yani Hazreti İdris, yıldızların işaretlerinden edindiği yorumlara dayanarak tufanın bütün dünyayı kaplayacağını anladı. Bu nedenle de çok sayıda piramit inşa etti. Mal varlıklarını, ilim malzemesini ve kay-

---

46 Nerede iki piramidin kurucusu/Hangi millettendi, ne zaman yaşadı, akıbeti ne oldu // Sanırdık onun yurdu doludur/Altınlarla, oysa o ölmüş ve her yer harabe // Eserler kalır geride sahiplerinden bir süre için/Sonra onlara da dokunur yok oluş ve giderler peşleri sıra. (Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 6).

47 İbn Fazlullâh el-Ömerî, *a.g.e.*, , 74.

48 Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 7.

bolmasına hayıflanılabilecek her şeyi korumak üzere piramitlere yerleştirdi." "Bir söylentiye göre piramitlerin kurucusu Sûrîd b. Sahlûk b. Sirydâk'tır. Kimilerine göre el-Fustât karşısındaki iki büyük piramidi, gördüğü bir rüya üzerine Şeddâd b. Âd yapmıştır. Oysa Kıptîler, Amelîka'nın Mısır'a girmiş olmasını kabul etmezler, buna göre de bunlar, gökten inen bir afet yani tufan işareti olarak yorumlanan rüyası üzerine Sûrîd b. Sahlûk tarafından yapılmıştır. Bu söylentiye göre Sûrîd bu iki piramidin yapımını altı ayda tamamlamıştır. Bunları renkli ipek örtü ile örtmüş ve üzerlerine "biz bu iki piramidi altı ayda yaptık, bizden sonra geleceklere şöyle deyin: Siz buyurun bunları altı yüz yılda yıkın, yıkmak yapmaktan daha kolaydır. Biz bunları renkli ipek ile giydirdik, siz hasır ile örtün, hasırla örtmek ipekle örtmekten daha kolaydır."

Piramitlerin kurucusuna dair bu anlatılara yer vermekle yetinen Ebu's-Salt, piramitlerin ne olduğu konusunda da bir nakil yapar: "Bazı bilginlere göre piramitler büyük kralların mezarlarıdır. Buna göre onlar öldükten sonra da diğer krallardan farklı olmak istemişler, tıpkı hayattayken farklı oldukları gibi. Aynı zamanda piramitler sayesinde şanlarının sonsuza kadar yaşamasını arzu etmişler."

Piramitlerle ilgili bu dönemlerde kaynaklarca yaygın olarak derlenerek kayda geçirilen ve aktarılan pek çok anlatıya karşılık Ebu's-Salt, sadece el-Me'mûn'un Keops'u açma girişimini anmaya değer bulur: "Halife el-Me'mûn, Mısır'a girince el-Fustât karşısındaki piramitlerin açılmasını emretti. Yoğun çabalar ve yorucu uğraşlardan sonra iki piramitten biri delinerek açılabildi. Ürkütücü geçitler, tırmanması imkânsız merdivenlerle karşılaştılar. En tepede ise küp şeklinde bir oda vardı. Köşeleri sekizer zira uzunluğundaydı. Ortasında ise üzeri kapaklı mermer bir havuz vardı. Kapak açıldı. İçinde ise üzerinden yüzyıllar geçmiş, ufalanmış bir cesetten başka bir şey bulamadılar. Bu durumda el-Me'mûn artık diğer piramitleri açmaktan vazgeçti. Bu gediği açmak için çok masraf yapıldığı ve bunun güçlükle gerçekleştirilebildiği söyleniyor."

Ebu's-Salt'ın böylece tamamlamış olduğu piramitler bahsinde dikkat çeken değerlendirmeler onun kendi izlenimleri olmuştur. Kendisinden sonra gelen yazarlar piramitler bahsinde bu izlenimleri iktibas etmeye önem vermişler. Böylece bu tasvirin piramitlerin kültürel geçmişinde kayda değer bir mevki kazandığını görmekteyiz. Eski Mısır'a ait kültürel varlıkların aydınların kalemine sağladığı canlılık bir yandan da dönemin kültürel ilgilerini anlamaya katkı sağlar. Yaygınlığı bilinen diğer aktarma bilgilerin dahi dönemlere göre varlık ve yaygınlık haritası bunların eserlere

yansıma oranıyla tespit ve tayin edilebilir. Buna göre bunların kıymeti, kültür tarihinin bu ciheti itibariyle fark edilmek durumundadır.

7.Tapınaklar

Ebu's-Salt, Mısır'ın eski yapıları sadedinde eski tapınaklardan da söz açar. Bunlar da yazar tarafından tıpkı piramitler gibi gizemli ve sağlam yapıları çerçevesinde değerlendirilerek yorumlanır. İhmîm, Sanmûd ve Denderâ tapınaklarından söz açan yazar bunların mükemmel tasarımlı ihtişamlı yapılar olduğunu belirtir. Yapılarda görülen büyük ustalık yazar tarafından kurucularının özellikle mühendislik ve astroloji alanında üstün yetenekli ve hikmet sahibi olduklarının kanıtı olarak yorumlanır.[49]

8.Eski Mısır bilginleri

Eski Mısır bilginleri bahsi, eski Mısır tarih ve kültürüne dair teliflerin taslağında umumiyet itibariyle yer almış görünmektedir. Ebu's-Salt öncelikle güncel kimi dünya tarihçilerince mütedavil bir bilgi aktarır. Buna göre tufandan sonra Mısır, pozitif ilimler, tabiî ilimler ve ilâhiyat gibi hikmetin çeşitli türlerinde seçkin alimlerin, tılsım ve efsun uygulayıcılarının yurdu olmuştu.[50] Ebu's-Salt'ın eski Mısır bilginleri bahsini "söylendiği üzere" şeklinde başlatması onun bu tür bilgilere pek de güven duymadığını hissettirmektedir. Bu itibarla çok seçicidir, belirsizlikten nispeten daha uzak isimlere işaret etmeyi daha uygun bulur: Buna göre Mısır'daki en eski bilginlerden biri Hermes'tir. Hermes, gezgin bir feylesof idi. Bir şehirden ötekine seyahat ederdi. Şehirlerin konumlarını, bahtlarını ve bunlarda yaşayan halkın mizaçlarını bilirdi. Hikmetin çeşitli dallarında yararlı ve kıymetli eserleri vardır. Eski Mısır bilginlerinden biri de Debûfantîs'tir. Onun da sayılar ve sayıların özellikleri hakkında eserleri vardır. el-İskenderanî, *Kitâbu'l-eflâk*, *Kitâbu'l-kânûn fî takvîmi'l-kevâkib* adlı eserlerin yazarıdır. Revsem ise kimya alanında eserler yazmıştır. İskenderiyeli Anklâûs ve arkadaşları ise Galen'in tıp alanındaki eserlerini yeniden özetlemiş ve bunları soru cevap şeklinde yeniden kurmuşlardır. Bu özetlerin güzelliği, onların bu konuda birikim sahibi ve yetkin olduklarını göstermektedir. Vâlîs ise *el-Birîdecu'r-Rûmî* adlı eserin sahibidir. Bu eser, doğumlar ve öncesinde astroloji alanına dahil konuları içerir. Vâlîs'in uzun

49 *Aynı yer.*
50 *Aynı yer.*

ve yorucu araştırmalar sonucunda Mısırlıların atalarını tespit ettiği de söylenmektedir. Ebu's-Salt, "Eski Mısırlı hikmet erbabından meşhur olanlar bunlardır" diyerek eski Mısır'a dair konuları da böylece sonlandırmış olur.[51]

B. İLİM, KÜLTÜR VE EDEBİYAT

Ebu's-Salt'ın bu risaledeki en önemli hedeflerinden biri, Mısır'ın o günkü ilmî ortamını anlatmak, kültürel durumunu ortaya koymaktır. Risale zaten büyük ölçüde bunun üzerine kurulmuştur. Yazar öncelikle Mısır'daki ilim ve kültür hayatı hakkında genel nitelikli kısa bir değerlendirme yapar. Bu bahisteki değerlendirmelerinin, kendi bilimsel donanımından duyduğu eminlik ve kendisine duyduğu güvenden bir ölçüde etkilendiği ve yorumlarının buna göre şekillendiği seziliyor. Onun Mısır'a intikalinin sebebi, birikiminin burada karşılık bulacağı ve değerleneceği beklentisidir. Oysa buradaki çevre onun zihinsel olarak tahayyül ettiği çevrenin çok uzağındadır. Bu ise Kahire'deki ilim ve kültür çevreleri itibariyle Ebu's-Salt'ı zihinsel bir boşluğa sürüklemiştir. Bu boşluğu kısmen de eski Mısırlı bilginleri söz konusu ederek güncel durumu bunun karşılaştırması üzerinden sunuşu gelişigüzel olmasa gerektir. Ona göre genel tablo şöyledir:

"Günümüzde ise Mısır'da bütün ilim dalları yok olmuş, ilmin izleri silinmiş, özü unutulmuş, geriye kabuk ve köpük kalmış. İlim çevreleri, kara cehalet içinde kör kalabalıklardan ibaret. Laubalidirler, hilekarlık ve düzenbazlıkta yetenek sahibidirler, bu tür hususlarda hünerlidirler. Yaltaklanma ahlâkı kalıcı bir hâl almıştır. Bu yol ile idarecilerden kazanç sağlama peşinde koştururlar. Mısırlılar kadar buna düşkün kimse yoktur. Mısırlıların bu özelliklerine dair özlü sözler bile üretilmiştir."[52]

Bu bahis kapsamında Ebu's-Salt, Mısır'da tababet, astronomi, ilim ve edebiyat; bilhassa şiir alanındaki faaliyetleri değerlendirir. Anlatıma kendisinin görüştüğü, tanık olduğu kişi ve ortamlar esas olmuştur. Ebu's-Salt aktarma ve tasvir yapmakla yetinmez. Yaptığı değerlendirme, yorum ve karşılaştırmalarda münekkitlik yönü öne çıkar.

1.Tabipler

Dönemin Kahire çevresi ilim ve kültür hayatına dair değerlendirmelerden sonra Ebu's-Salt, "ilme intisap etmiş olanları" kendi tespitlerince

51 *A.e.*, 7-8.
52 *A.e.*, 8.

anlatacağını belirterek detaylara geçer. Bununla tabip sınıfını kastetmektedir. Haddizatında kendisi, Mısır'daki ilk dönemlerinde âdeta Galen ve Hippokrates'e odaklanmıştır. Onun bunlara ait eserlerin kimi anlaşılmaz ve kapalı bölümleri ile ilgili sorunlarını Mısır'da çözebileceğine dair güçlü bir ümit ve beklenti içinde olduğunu sanıyoruz. Bu nedenle Mısır'da ısrarla bunun peşine düşer. Bu eserler konusunda yetkin, kendisinden istifade edip yararlanabileceği ve sorunlarını danışabileceği bilginler bulmaya çalışır. Ancak bu ümit ve beklentiye karşılık "Allah'ın kalplerine mühür bastığı, gözlerini kör edip basiretlerini bağladığı, hikmetle aralarına engeller koyduğu bir güruhtan başkasını bulamadım"[53] der Ebu's-Salt.

Tabipler hakkındaki bu katı söylem, onların genel durumlarına dair değerlendirmeler, ayrıca kimi örneklendirmeler ile teyit edilir. Bu arada Ebu's-Salt'ın kendi zihninde ideal bir tabip modeline sahip olduğuna dikkat çekmeliyiz. Eleştirilerinin şekillenmesinde bu modelin önemli yer tuttuğu fark ediliyor. Ancak kendisi bununla sınırlı kalmayarak belirli tabiplere yönelik aydınların, toplumun ve halkın belirli tabiplere yönelik tutumlarına dair aktarımlar da yapar.

Mısırlı tabiplerin meslekî bilgileri ile ilmî birikim ve donanımları konusunda Ebu's-Salt'ın büyük bir hayal kırıklığına uğradığı hususunda kuşku yoktur. Mısır'da cari tababet meslek ahlâkı ve saygınlığı da kendisine yakışır nitelikte ve seviyede değildir. Ebu's-Salt'ın ifadesine göre Mısırlı tabipler münakaşa, anlaşmazlık ve acımasızlık içindedirler. Bencillik, kibir, inat, ağız dalaşı ve itham arasına sıkışmışlar. Ona göre bu tabipler temel kaynaklardan habersizdirler. Tababet için gerekli en temel donanımdan bile çok uzaktırlar. Tababet için şart olan ilkeleri ihmal etmişler, tababete esas olan prensipleri göz ardı etmişler. Zaten zihinsel olarak da tababetin inceliklerini kavrayabilecek, gerçeklerini anlayabilecek durumda değiller. Bir tabipte bulunması gereken nitelikleri özümseyememişler, sadece bunlara uzanmış ve öylece kalakalmışlar. Bunları elde etmek uzun süre alır, onlarsa buna katlanacak durumda değildirler. Tababetteki hedefleri, kazanç elde etmekten ibarettir. Bunun için ise kadim üstatların temel düzey şartlarının en kolay formlarını yeterli görürler. Bütün bilebildikleri, birkaç ilaç isminden ibarettir. Bütün hastalıklar için de bilebildikleri bu ilaçları uygularlar. Hastalığın türü, sebebi, kaynağı ve gereği konusunda zihin yormayı ise akıl edemezler. Belirli ilkeler üzere sabit değiller, bir tıp ekolüne intisapları da yoktur. Ebu's-Salt'ın "Galen bunların bu hâ-

53 *Aynı yer.*

lini görseydi, acaba ne derdi?" şeklindeki ifadesi, bir taraftan da şekil itibariyle de olsa burada Galen ekolünün hakimiyetine işaret etmektedir.[54]

Ebu's-Salt, dönemin tabiplerinden birkaçı hakkında kişisel tanıtımlar yapar. Bunlardan biri, Ebu'l-Hayr Selâme b. Rahmûn'dur.[55] Ebu'l-Hayr, Yahudidir. Fatimî emirlerinden Ebu'l-Vefâ el-Mubeşşir b. Fâtik'ten (ö.V./XI yy.)[56] mantık dersleri okumuştur. Galen'in bazı eserlerini ise Ebu'l-Hasen Alî b. Rıdvân'ın (ö.460/1068 ?)[57] talebesi Ebû Kuseyyir Efrâîm b. el-Hasen b. İshâk ibnu'z-Zeffân el-İsrâilî'den[58] okumuştur. Ebu'l-Hayr, daha sonra çalışmalarını mantık, felsefe ve teoloji araştırmalarına hasretmiştir. Ebu's-Salt ise onun bu çalışmalarını önemsemeyip "kendi zannınca şerh, açıklama ve özetlemeler yapmıştır" şeklinde niteler ve "bilgi, çıkarsama ve yorumları ilmî kıymeti haiz değildir" şeklinde değerlendirir. Ona göre Ebu'l-Hayr, alelâcele cevap yetiştirme ve uzun uzun konuşma müptelâsıdır. Bundan dolayı sürekli yanlışlara düşmekte, hatalar yapmaktadır. Bu tür değerlendirmelerin, Ebu's-Salt'ın ilmî kapasite ve donanımlarını anlamak üzere ilim mensubu olarak bilinen şahıslarla yaptığı kişisel görüşmelerin sonucunda ortaya çıktığına dikkat çekilmelidir. Kendisi Ebu'l-Hayr ile de görüşmüştür. Onun hakkındaki izlenimlerinin kesinleştiği bu görüşmeye dair kendi ifadeleri şöyledir: "Onunla gerçekleştirdiğim ilk görüşmede, daha ilim yolunun başında olanların bile anlayıp değerlendirebileceği bazı konuları özellikle sormuştum. Onun cevapları ise ilmî yetersizliğini, anlayış ve kavrayış eksikliğini ortaya koydu, kusurlarını açığa çakırdı. En çok iddialı olduğu hususlarda da durumu bundan farklı olmadı."[59] Bu arada Ebu'l-Hayr hakkında bir hayli hiciv ifadesinin halk arasında yaygınlık kazandığı anlaşılıyor. Bunların içeriği ise yukarıdaki söylemin bir bakıma toplumun ve halkın bakışıyla ifadesidir. Ebu's-Salt, onun hakkında söylenmiş bu hiciv kıtalarını ilim ve kültüre Ebu'l-Hayr'in katkıları olarak tespit eder. Ebu's-Salt'ın beğenisini en çok kazanan hiciv, ise Antakyalı Corcis'in Ebu'l-Hayr için söylediğidir:

---

54 *A.e.*, 8-9.

55 Bir yandan Ebu'l-Hayr'i büyük bir bilgin ve kudretli bir hekim olarak takdirle tanıtan İbn Ebî Usaybia diğer taraftan Ebu's-Salt'ın ona dair tanıtımını bütünüyle iktibas etmekten de geri durmaz, (bkz. İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 568-569).

56 Bunun hakkında bkz. H.Bekir Karlığa, "İbn Fâtik", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, ss.482-483.

57 Bunun hakkında bkz. Esin Kahya, "İbn Rıdvân, Ali", *DİA*, XX, İstanbul 1999, ss.250-252.

58 Bunun hakkında bkz. İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 567.

59 Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 9.

İnne Ebe'l-Hayri 'alâ cehlihi
Yahiffu fî keffetihi'l-fâdilu

'Alîluhu'l-miskînu min şûmihi
Fî bahri helekin mâ lehu sâhilu

Selâsetun tedhulu fî def'atin
Tal'atuhu ve'n-na'şu ve'l-gâsilu[60]

Ebu's-Salt'ın örneklediği isimlerden biri de Antakyalı Corcis'tir. Şöyle tanıtır Corcis'i: Mısır'da Antakyalı bir tabip vardı. Adı Corcis idi. Kendisine tıpkı kargaya "ebu'l-baydâ" ve zehirli bir sürüngen tarafından ısırılmış olan kişiye "selîm" denilmesi kabilinden "feylesof" denilirdi. Corcis, tabipler adına imkân dışı, anlamsız ve boş bir takım tıp ve felsefe ifadeleri uydurup, sonra da kendisine ilgi gösterenlere bunların anlam ve amaçlarını gelişigüzel ve bir çırpıda açıklamaya koyulurdu, kendi zannınca, itina, dikkat ve özen göstermeden. Bu da çevresi için bir güldürü ve eğlence ortamı oluşturmaktaydı.[61]

Bunların dışında Ebu's-Salt'ın Mısırlı tabiplere dair izlenimleri çoğunlukla olumsuz olsa da, beğendiği uygulamalar da yok değildir. Kendisi yakın zamanlara kadar Mısır'da hasta ve tabiplerce gözde olan bir hastanede görev yapan bir tabibin tedavi uygulamalarını hayranlıkla dile getirir. Bu tabibin uygulaması ise hastayı öncelikle güler yüzle kabul edip bilge bir tutum ile güldürücü ve eğlendirici nükteler, teselli edici anlatılarla rahatlatmak ve hastayı tedaviyi benimsemeye hazırlamak, daha sonra reçete uygulamasına geçmek esasına dayanmakta imiş. Ebu's-Salt bu yöntemi "keşke çağımızın tabipleri bu tedavi uygulamasını yapabilseler" şeklinde takdir eder. Ona göre bunun ne bir zararı var, ne de külfeti. Hasta için de çok kolay ve çok yararlıdır. Bu sayede ruh dinçlik kazanmakta, tabiî hararet yayılmakta, tabiî direnç takviye olmaktadır. Bunun sonucunda da beden, kendi tabiî yapısına ait formu kazanma gücü elde etmektedir.[62]

---

60 Cehaleti karşısında Ebu'l-Hayr'in/Terazisinde bilginler(in bilgisi) hafif çeker // Uğursuzdur onun için hastaları hep/Sahili olmayan helâk deryasındadır // Üç şeydir ortaya çıkan aynı anda/Ebu'l-Hayr, naaş ve gassal. (Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 9-10). Ebu'l-Hayr için söylenen diğer bir hiciv şöyledir:
Li-Ebi'l-Hayri fi'l-'ilâci /Yedun mâ taksiru // Kullu men yestatibbuhu / Ba'de yevmeyni yukberu // Vellezî gâbe ankum /Ve şehidnâhu ekseru (Ebu'l-Hayr'in iyileştirmede/Kusur bırakmayan bir eli var // Kimin üzerinde doktorculuk icra etse/İki gün sonra mezara gömülür // Sizin bilmediğiniz hâlde/Bizim bildiklerimizin sayısı daha çoktur).

61 Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 9.

62 *Aynı yer.*

Mısır'da karşılaştığı iç karartıcı tablo ve olumsuz şartları anlatırken ideal tabip modelini ve bir tabip de bulunması gerekli özellikleri de ortaya koyar Ebu's-Salt. Ona göre mükemmel bir tabip ve nitelikli bir bilgin olabilmenin şartları vardır. Pozitif bilimlerde bilhassa astroloji ve musiki alanında birikimli olmak mutlaka gereklidir. Bu birikime birinci derecede tabiplerin sahip olması gerekir. Ebu's-Salt'ın meslek bilgisi ve meslek ahlâkı çerçevesinde şiddetle eleştirdiği olumsuzluklar ise tabibin uzak durması gerekli tutumlar olarak algılanmalıdır. Onun esaslı temel tababet eğitimini mutlak şartlardan saydığı konusunda kuşku yoktur. Tabibin hastalık ve tedavi arasındaki ilgi ve intikal süreci hakkında kısa bir çözümleme yapan Ebu's-Salt, Mısırlı tabiplerin bu tababet formasyonunun önemini dahi kavramamış olduğundan yakınır. Kendisi, mevcut tabiplerin başarısızlığını ve yetenekli tabip yetişmemesini, eğitim yetersizliği, meslekî düzensizlik, tababet disiplininin gereği gibi anlaşılıp takdir edilmemiş olmasıyla ilgili görür.

Ebu's-Salt'ın anlatımı eser boyunca şiir beyitleriyle süslenmiştir. Mısırlı tabipler bahsi de âdeta şiirler eşliğinde işlenmiştir. Bu şiirlerin, anlatımın akışına ve söz konusu duruma uygunluğu ise ustalığın ve maharetin eseri olarak hemen fark edilir. Tabiplerle ilgili kimi durumların ifadesi sadedinde yer verilen bazı şiirleri göstermek mümkündür. Bir tabibin sahip olması gereken özellikleri ortaya koyduktan sonra, Ebu's-Salt zamane tabiplerinin buna göre durumlarını ise şöyle dile getirir:

Heyhâte en ye'tiye'z-zemânu bi-mislihi
İnne'z-zemâne bi-mislihi le-bahîlu[63]

Ebu's-Salt burada tabiplere dair pek çok hiciv kaydetmiştir. Bunlardan biri de şöyledir:

Mâ hatara'n-nabdu 'alâ bâlihi
Yevmen ve lâ ya'rifu me'l-mâu

Bel zanne enne't-tıbba durrâ'atun
Ve lihyetun ke'l-kutni beydâu[64]

Ebu's-Salt bu sırada Mısır'da tababet sanatının çoğunlukla Yahudi veya Hıristiyan tabiplerce icra edildiğine de dikkat çeker. Bu durum bir kıta şiir aracılığıyla şöyle ifade edilmiş:[65]

---

63 Nerde, zamanın böylesini yetiştirmesi/Zaman böylesine karşı çok cimri (Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 8).

64 Hiç gelmez aklına nabız/Su nedir bilmez bile // Bir önlükten ibaret sanır tababeti/Bir de sakaldan, pamuk gibi beyaz. (Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 9).

65 Bütün Müslümanlara sesleniyorum/Siz bizim tıbbımızda şöhret kazanmak istiyorsunuz //

Ekûlu li'l-muslimîne turran
Tebgûne fî tıbbinâ iştihârâ

Heyhâte hâveltum muhâlen
Kûnû izen hûden ev nasârâ

2. Astrologlar

Ebu's-Salt'ın en çok ilgi duyduğu alanlardan biri de astrolojidir. Hatta onun astrolojiye tababet ilminin yan dalı, ayrılmaz bir parçası olarak itibar ettiği söylenebilir. Ona göre kavrayışlı yetkin bir tabibin astrolojiye bigane kalmaması gerekir. Bu ilgiyle Ebu's-Salt, Kahire'deki astroloji çevreleri ve bunların faaliyetleriyle alâkadar olur. Halkın buna gösterdiği şaşırtıcı ilgiye tanıklık eder. Doğrusu bu alan itibariyle de Kahire'nin durumu, Ebu's-Salt açısından parlak görünmüyor. Bu ilim ile uğraşanların birikimleri ve donanımları, tabip sınıfından pek de farklı değildir. Kendisi bunların tıpatıp aynı zihniyete sahip olduklarını açıkça söyler. Bilgileri iptidaidir. Gelişmek, derinleşmek, temel prensipleri kavramak, nedenleri sonuçları kuşatmak ise onların ilgilerine konu olmaz. İçlerinde bu seviyelere yükselen, bu zirvelerde gezinen ve bu ışıklardan aydınlanan kimse de zaten yoktur.[66] Kahire'de astroloji biliminin seviyesine dair bu genellemeden sonra buradaki bilginlerden birini istisna tutar. O da "el-edîb" lâkabıyla şöhret kazanan Yukarı Mısırlı Ebu'l-Hasen Alî b. en-Nadr'dır. Ebu's-Salt'ın onun hakkındaki beğenisi onun için kullandığı "Allah ondan razı olsun" ifadesinden bile sezilir. Kendisi de Ebu'l-Hasen'i dönemin en yetkin üstadı olarak kabul eder. Onunla ilgili tanıtımı ise bilginler bahsinde genişçe yapar.

Bu ilim ile iştigal edenlerin geneli ise onun ifadesiyle "taklitçi güruhu"dur (et-tâifetu'l-mukallide). Bunların ilgileri öze değil kabuğa, içeriğe değil görünüşe, ruha değil şekle yönelmiştir. En seçkinleri ise Rızkullâh en-Nahhâs'tır. Rızkullâh, bu sanatın bazı konularında tecrübe sahibidir. Bu sayede biraz maharet kazanmıştır. Kendisi Mısırlı astrologlarca büyük pir kabul edilir. İlimlerinin kaynağı odur. Başvuru üstatlarıdır. Hepsi de ona bağlıdır. Onun listesinde kayıtlıdır. Onun üstünlüğünü kabul eder. Onun deryasından avuçlanır. Kendisi ise kaftanlar ve kokular içinde yaşar.[67]

Ne yazık ki imkânsız bir şeye kalkışıyorsunuz/Bu takdirde ya Yahudi olun ya da Hıristiyan. (Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 9).

66 Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 11.

67 *Aynı yer.*

Ebu's-Salt, Mısır'da astroloji ilminin seviyesini ve buna mensup olanların yapılanmasını bu şekilde Rızkullâh en-Nehhâs etrafında ortaya koyduktan sonra, burada halkın bu ilme olan düşkünlüğüne işaret eder ve gösterdikleri şaşırtıcı ilgi üzerinde durur. Ebu's-Salt'a göre yıldızların hükümlerine en düşkün, bunlara en çok inanan halk, Mısır halkıdır. Yıldızlara çok bağlıdırlar, tutkundurlar âdeta. Çok basit eylemleri dahi mutlaka yıldız falına göre icra etmek, Mısırlılar için bir alışkanlık hâline gelmiş. "Bir gün" diyor Ebu's-Salt "bir hamam kazancısının tırnaklarını kesmek için uygun bir saate işaret etmesi için Rızkullâh'a müracaat ettiğine bizzat tanık oldum, şaşırdım kaldım, basit bir mesleği olan bu sıradan adamın gösterdiği yüce himmet karşısında."[68]

Buna vurgu yapan bir anlatı daha kaydeder Ebu's-Salt. Mısırlıların yıldız falına düşkünlüğünü gösteren bu olay ise Yukarı Mısır'da cereyan etmiştir. Buna göre vali bu bölge mensuplarından astroloji ile uğraşan birini hapse atar. Bu adam aracılar vasıtasıyla valiyi ikna ettirir. Büyük sıkıntılara maruz kaldığı hapishaneden çıkarılıp kurtulması için gerekli karar sağlanır. Tahliye kararı kendisine bildirilince, adam hemen cebinden bir usturlap çıkarır ve o vaktin hapishaneden çıkmak için uygun bir zaman olup olmadığını inceler. Ne yazık ki incelemenin sonucu olumsuzdur. Bunun üzerine hücresine çekilir ve görevlilerden uygun zaman girinceye kadar kendisine vakit tanımaları ricasında bulunur. Görevliler durumu valiye aktarırlar. Vali kahkahalara boğulur ve adamı kendi hâline bırakır.[69]

Ebu's-Salt bir bakıma bir arada itibar ettiği tabipler ve astrologlar bahsi için bu bilgilerin bu hâliyle yeterli olduğunu belirtir. İleriki zamanlarda konuyu tekrar ele alması hâlinde daha detaylı bir inceleme yapabileceğini söyleyerek bu konuyu bitirir. Bu arada her nedense bu bahiste şiire hiç yer vermez.

3.Bilginler

Kuşkusuz Ebu's-Salt'ın Kahire'de ilmî, edebî ve kültürel açıdan umduğu şekilde bir çevre bulamamış olması, bu sırada dirayetli yetkin bilginlerin yokluğu tezini gündeme getirmez. Ebu's-Salt'ın bilhassa yakındığı husus bize göre onlara yönelik iltifat ve takdir geleneğinin işlevsizliği ile ilgilidir. Bizzat Ebu's-Salt'ın anlatımında dahi bir bakıma onun bu tür bir ruh hâli içinde olduğunu fark etmek mümkündür. Sözü edilen du-

68 *Aynı yer.*
69 *Aynı yer.*

rumdan etkilenen önemli isimlerden biri, Kadı Ebu'l-Hasen Alî b. en-Nadr-'dır. Ebu's-Salt, tanıdığı aydın ve dirayetli ilim adamları arasında birinci sırayı ona verir. Ebu'l-Hasen'i edebî birikim, derin ilim, geniş kültür sahibi ve hikmetin bütün dallarında yetkin bir ilim adamı olarak tanıtır. Onun el-Fustât'a gidip vezir el-Efdal'dan görev talep etmesi ise dirayetli bilginlere karşı bir na-kadirşinaslık örneği olarak kayda geçer. Ebu'l-Hasen'in isteği reddedilince çabası boşa çıkar, ümitleri yıkılır. Artık yapabileceği tek şey zamanın kötülüğünü, yokluğu, yoksulluğu dile getiren ve edebiyat tarihinin sayfalarını süsleyen dürr-i yetîm bir kaside armağan etmektir. Bilginlerin bu tür tutumlarının bütünlüğü içinde, burada kişilikli tutum ile dalkavukluk karşıtlığının işlenmesi artık doğal bir hâl almaktadır. Sonra da ayrılır gider el-Fustât'tan. Bu hüzünlü gidiş de kanaatin azizliği, dalkavukluğun hasisliğini işleyen bir kaside ile yine edebiyat ve kültür tarihi şenlenir. Ebu'l-Hasen'in gururlu kişiliği, onu sık sık yanında görmek isteyen bir yöneticiye yazdığı dizelerden de ortaya çıkmaktadır. Ebu's-Salt, beğeni, takdir ve saygı ile söz ettiği Ebu'l-Hasen'in şiirlerini uzun uzadıya aktarır.[70]

4.Şairler

Alimler ve bilginler bahsinde münhasıran Ebu'l-Hasen Alî b. en-Nadr ile yetinen Ebu's-Salt, dönemin şairleri bahsini daha geniş tutar. Dönemin başta gelen şairi İbn Miknese yani Ebu't-Tâhir b. İsmâil b. Muhammed b. Alî el-Kureşî el-Mısrî el-İskenderî[71] olmalıdır. Ona göre İbn Miknese, tam bir şair tabiatına sahiptir. Şiirleri doğaldır, zorlama anlatımlara pek rastlanmaz. Gerçekleri ve nükteleri ilmek ilmek işler. Doğrudan ve dolaylı anlatımlarda üstattır. Gençliğinde Mısır ordusuna mensup Fâik adlı bir askerin İzzuddevle adlı oğluna tutulmuştu. İzuddevle, o sıralar Mısır'da ileri gelen sayılı bir devlet adamıdır. Kendisi de son zamanlara kadar İbn Miknese'yi himaye etmiş. Nihayet zaman aralarını ayırmış. İbn Miknese, Fatımî veziri ve başkomutanı Bedrulcemâlî (ö.487/1094) döneminde Ebû Muleyh b. Memâtî adlı Hıristiyan bir valiye intisap etmişti. Şiirinin büyük bir kısmı da ona ithaf edilmiş. el-Efdal döneminde İbn Miknese bunu methe koyulur. Ama Ebû Muleyh'e dair methiyeleri özellikle onun için nazmettiği mersiyedeki övgü, el-Efdal nezdinde kabul görmesine engel olur. İbn Miknese, ölünceye kadar İzzuddev-

70 *Aynı yer.*

71 Bunun hakkında geniş bilgi veren İbnu'l-Adîm, Ebu's-Salt'ın tanıtımını da bütünüyle nakleder, (bkz. İbnu'l-Adîm, *a.g.e.*, IV, 1814-1819).

le'nin himayesinde kalır. Ebu's-Salt, İbn Miknese'nin şiirinden uzun bölümler aktarır.[72]

el-Efdal'in en çok iltifat ettiği şair, Maarratu'n-Nu'mân'lı Ebu'l-Hasen Alî b. Ca'fer b. en-Nûn'dur. el-Efdal onun üzerine ihsan bulutlarını salmış, in'amının süt sağıcısını ona vakfetmişti. Kendisine "emînu'l-mulk" lâkabını vermişti. En yakın, en gözde adamıydı. Ancak Ebu's-Salt onun şiir sanatındaki hünerini el-Efdal'in gösterdiği iltifata eş değer görmez. Hatta onun şiirlerini gelişigüzel ve zorlama dolu olarak niteler. Dönemin şairleri arasındaki itibarını ise "Bu bölgede onun şiirinden tek bir beyit bile rivayet bir şair görmedim" şeklinde dile getirir. Bunun sebebini de "çünkü şiirleri can sıkıcıdır, kulak tırmalayıcıdır" şeklinde açıklar. Bu yargının popüler şairlere ait şiirlerin, beyitlerin bu dönemde de şairler ve aydınlar arasında rivayet edilerek değerlendirildiğini göstermesi bakımından taşıdığı öneme dikkat çekilmelidir. Bu arada Ebu's-Salt onun edebî yetisini bir beyti üzerinde tenkide tabi tutar. Buna göre el-Efdal ondan meyveler ve yeşilliklerle bezeli bir ortamın tasvirini istemektedir. Onun söylediği şiirin bir beytinde utruc el-musabba'ın (turunç) tasviri şöyle yapılır:

Ke-enne-mâ utrucuhu'l-musabba'u
Eydî cunâtin min zunûdin tukta'u

Ebu's-Salt'a göre şair burada yaptığı gafı hissedecek edebî olgunluğa sahip değildir. Her şeyden önce övme niyetiyle turunçgili canilerin dirseklerinden kesik ellerine benzeterek el-Efdal'i tiksindirmiştir. Haddizatında eğer burada yerme kastetmiş olsaydı, daha fazlasına hiç gerek olmazdı. Oysa yetkin söz ustaları, tasviri gereği gibi yaparlar, övme veya yermeyi en uygun durumuyla tasvir ederler, şiirde de nesirde de her şeyi yerli yerine koyarlar. Ebu's-Salt daha sonra İbnu'r-Reşîk (ö.456/1064), İbnu'r-Rûmî (ö.283/896) ve İbnu'l-Mu'tezz (ö.296/908) gibi söz ustalarının benzer veya karşıt şartlarda yaptığı tasvir örneklerini göstererek aradaki farka dikkat çeker. Böylece Ebu's-Salt şairler arasında bir beytinin dahi terennüm edilmediğini belirttiği bu şairin bir beytini, kendisinin şiir tenkidi yetisinin icrasına bir vesile olarak rivayet etmiş olur.[73]

Ebu'l-Hasen Alî b. Ca'fer hakkında verdiği bu bilgilerden sonra Ebu's-Salt, İbn Miknese'nin şiirlerinden uzun alıntılar yapar. Bu arada İbn Miknese'nin üç beyti sadedinde anlamın çok güzel fakat bunun Ebû Hâmid

72 Ebu's-Salt, *a.g.e.*, 11, 12-13.
73 *A.e.*, 12.

el-Gazâlî'nin (ö.505/1111) iki beytinden çalıntı olduğunu ileri sürer ve söz konusu iki beyti de tespit eder. Bu beyitler ise el-Gazâlî'nin öğrencisi Ebû Muhammed et-Tikrîtî tarafından kendisine aktarılmıştır. Ebu's-Salt bunları başka kimseden duymadığını da ifade eder.[74]

Genişçe tanıttığı bu isimler dışında Ebu's-Salt kayda değer bulduğu dönemin Mısırlı şairlerinin isimlerini üçer beşer beytini de naklederek tespit eder. Bunlar da şöylece listelenebilir: Yukarı Mısır'da Decrecâ'dan Ebu Muşrif ed-Decrecâvî, Kus kentinden Ebu'l-Hasen Alî b. el-Barkî, Ebû Muhammed Abdillâh b. et-Tabbâh el-Kâtib, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muslim el-Kâtib, Kadı İbn Hadîd'in kâtibi Mahmûd b. Nâsır el-İskenderî, İskenderiyeli Ebû Nasr Zâfir b. Kâsım el-Haddâd (ö.529/1135) (şiirlerini bir mektup ile Ebu's-Salt'a ulaştırmış), Ebu'l-Kâsım b. Ruşd el-Mısrî, en-Nâcî el-Mısrî, Ebu'l-Hasen Mervân b. Osmân, Ebû İshâk İbrâhîm b. el-Eş'as, Mahmûd b. İsmâîl b. Hamîd ed-Dimyâtî.[75]

SONUÇ

Ebu's-Salt Umeyye ed-Dânî, *er-Risâletu'l-Mısriyye* adlı eserinde VI./XII.yılda Kahire'nin ilmî, kültürel ve edebî durumu hakkındaki mütalaalarını tespit etmiştir. Onun ilgili tespitleri dönemin sözü edilen durumlarının anlaşılmasına ve aydınlatılmasına katkı sağlayacak değerdedir.

Yazar sözgelimi Nil, piramitler ve tapınaklar hakkında kişisel izlenimlerini yansıtan edebî niteliği haiz tasvirler yapmıştır. Geleneksel yaklaşımlara nazaran farklı bir bakış açısını yansıtmak itibariyle onun bu tasvirleri kültür tarihi kaynaklarınca önemsenerek iktibas edilmiştir.

VI./XII.yüzyıl Kahire'sinin tababet, astroloji, ilim, edebiyat alanındaki genel durumu yazar tarafından detaylı değerlendirmelere konu edilmiştir. Bu hususlarda da yazar kişisel gözlemlerine dayalı muşahhas örneklendirmeler yapma yoluna gitmiştir. Kahire'nin bu alanlardaki birikiminin yazar tarafından yetersiz görüldüğü ve çoğunlukla tenkide tabu tutulduğunu söyleyebiliriz.

Eser, konuların seçimi, işlenmesi ve işlenme biçimi itibariyle konu ile ilgili eserlerin geleneksel yaklaşımı dışında bir tutum göstermiştir. Bu itibarla eser yazarın kişisel tercihleriyle şekillenen bir denemedir. *er-Risâletu'l-Mısriyye*'nin genel olarak eleştirel bir yaklaşımın ürünü olduğu söylenebilir.

74 *A.e.*, 13.
75 *A.e.*, 13-15.